

I. Bulakh, A. Luk'yanov. The specific of formation of self-affirmation of teen-agers personality.

The article contains the theoretical analysis of researching the problem of self-affirmation of teen-agers personality. It was proved, that the self-affirmation is the basic individual tumors of adolescence, it was determined the specificity of this process.

Keywords: *the personality of teen-ager, self-consciousness, self-affirmation, self-concept, the feeling of adulthood, internal position.*

УДК 159.922.8:159.923.2

Т. О. Костіна

НАРАТИВНА СКЛАДОВА ЖИТТЄВОГО СЦЕНАРІЮ ОСОБИСТОСТІ

Стаття присвячена аналізу можливостей усвідомлення життєвого сценарію на основі вербалізації життєвого досвіду суб'єктом у процесі нарративного інтерв'ю.

Ключові слова: *нарратив, нарративна психологія, життєвий досвід, життєвий сценарій, транзакційний аналіз.*

Постановка проблеми. Сьогодні, у процесі вивчення особистості, дослідженні специфіки розгортання її життєвого шляху, все більшої актуальності набуває питання ефективних методів дослідження. Зокрема, у вивченні процесу усвідомлення індивідом себе та свого життя. Все більше науковців зосереджують увагу на біографічних методах, які дають змогу отримати якісну інформацію щодо досліджуваного суб'єкта. Використання ідеографічного підходу дає можливість зосередитись на специфіці усвідомлення індивідом себе, свого життєвого шляху та життєвого сценарію.

Метою статті є дослідження можливостей використання нарративної психології для осмислення та усвідомлення особистістю наявного життєвого сценарію та виходу за його межі; побудови автономного життєвого шляху, сповненого відповідальності та життєтворчості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Важливе місце у процесі дослідження особливостей життєвого сценарію (процесу та механізмів його усвідомлення) посідає аналіз нарративів особистості. Метод нарративного інтерв'ю був запропонований німецьким соціологом Ф. Шюце, який

використовував даний метод у біографічних дослідженнях [Журавлев, 1993, с. 33]. Розвиток наративної терапії пов'язують з іменами М. Уайта та Д. Епстона. У вітчизняній психології застосування автобіографічного підходу здійснювали С.Л. Рубінштейн, Б.Г. Ананьєв та їхні учні [Чепелева, 2008, с. 37].

Наративна психологія досліджує життєву історію індивіда, аналізуючи особливості подачі інформації суб'єктом про себе та своє життя. В основі нарративного підходу лежить уявлення про те, що реальність не існує об'єктивно, а безперервно конструюється у процесі взаємодії людей один з одним. У результаті цієї взаємодії утворюються переконання, цінності, уявлення, що знаходять своє виявлення у мові. Зрозуміло, що утворені таким чином переконання та уявлення мають вплив на процес формування та протікання життєвого сценарію людини. Саме тому, використання нарративного підходу має велике значення для поглиблення усвідомлення сценарію життя особистістю.

У нарративній психології поняття нарратив позначають як сюжетне оповідання, розповідь про себе, яку людина конструює під впливом взаємодії зі своїм оточенням [Чепелева, 2008, с. 21].

За словами М. Уайта, люди усвідомлюють своє життя за допомогою історій. Людина лінгвізує свій світ, безперервно трансформує його за допомогою власної мови. На формування нарративу окремої особистості впливає загальний нарратив, що притаманний тій, або іншій культурі. Розповідання історії допомагає людині упорядкувати свій досвід. Перетворити окремі події у певний сюжет. Науковцю аналіз нарративу дає змогу вивчати способи самопрезентації, форми самоідентифікації та особливості побудови життєвого світу особистості. Визначати специфіку індивідуального пояснення причин подій, життєвих виборів тощо.

Однією із важливих теоретичних основ нарративного інтерв'ю є наявність у кожної людини техніки оволодіння інтуїтивної компетентності відносно правил побудови розповіді. Наявність такої компетентності слугує гарантом того, що оповідання індивіда буде зрозумілим іншим людям у певному соціальному контексті та у певному культурному середовищі.

Кожна розповідь індивіда про себе та своє життя вибудовується за певними правилами. У ході досліджень німецький вчений Ф. Шюце виділив наступні основні правила побудови оповідання:

- цілісність та завершеність;

- згущення;
- деталізація [Журавлев, 1993, с. 33].

Цілісність та завершеність проявляється у бажанні оповідача поєднати частини розповіді у єдине ціле, та довести розповідь до логічного завершення. Згущення – це зупинка оповідача лише на тих фактах (за браком часу), що мали важливе значення у його житті. Введення нового персонажу розповіді, нових подій тощо, вимагає від оповідача уточнення та деталізації інформації.

У розмежуванні наративних структур особистості психологи виділяють наступні:

- «комедія» (перемога життя над смертю);
- «романс» (ідеалізація минулого та традицій);
- «трагедія» (показує поразку героя та його вигнання із соціуму);
- «іронія» (підводять під сумнів попередні наративні структури, якщо вони не справляються із побудовою життєвих смислів) [Гавриченко, 2008].

Отже, процес розгортання життєвого шляху людини може вміщувати у себе різні події, які будуть знаходити свій прояв на рівні наративних структур.

Основний матеріал та результати дослідження. Розуміння особливостей процесу усвідомлення життєвого сценарію вимагає виділення специфічних компонентів – особистісних смислів, якими людина оперує при набутті та інтерпретації свого життєвого досвіду. Представники наративної психології зазначають, що осмислювання та усвідомлювання особистого досвіду виводить на утворення, яке у наративній психології визначається як «особистий міф». Першим цей термін (особиста міфологія) запропонував Е. Кріст у 1956 році [Чепелєва, 2008, с. 74]. Він використовував це поняття для опису важкоосяжних елементів людської свідомості. Серед вчених цього напрямку дотепер немає чіткого визначення даного терміну. Однак науковці сходяться на тому, що особистий міф має вербальну складову, що навантажена також чуттєвими, образними, символічними компонентами. Специфіка цього утворення полягає у породженні «надлишку» смислу. Суттєвою рисою особистої міфології є те, що вона майже не рефлексується, її важко виокремити серед контексту світосприймання особистості. Особиста міфологія, на думку психологів Д. Файнштейна та С. Кріпнера, є способом організації досвіду; вона працює як лінза, яка зафарбовує сприймання у відповідності з її власними припущеннями та цінностями. У процесі такого

сприймання певні цінності виділяються, інші відходять на задній план. Люди, проживаючи своє життя, майже не усвідомлюють свою «лінзу», через яку дивляться на світ.

Бачимо, що поняття «особистий міф» має значну схожість із поняттям «життєвий сценарій», що розробляється у теорії ТА. Життєвий сценарій також спотворює сприймання ситуації, виключаючи із свідомості (або надмірно перебільшуючи) деякі сторони реальної ситуації. Тому замість того, щоб вирішувати проблему «людина покладається на «магічне» її рішення, що пропонується сценарієм» [Берн, 2001, с. 195].

На думку представників теорії транзакційного аналізу на життєвий шлях індивіда впливає його життєвий сценарій. Життєвий сценарій – це підсвідомий життєвий план людини, що визначає її дії, вчинки, думки. Найбільш розробленими класифікаціями видів життєвого сценарію у теорії ТА, є класифікація Е. Берна та К. Штайнера.

Е. Берн виділив наступні групи сценаріїв:

- виграшні;
- програшні (фатальні);
- банальні сценарії (безвиграшні).

Отже, здійснення сценарію особистості можливе у якості *того, хто виграє* (виграшний сценарій), *того, хто програє* (фатальний сценарій) чи *того, хто не виграє* (банальний сценарій).

Інший представник транзакційного аналізу К. Штайнер запропонував власну класифікацію життєвих сценаріїв (на основі переважання того, або іншого емоційного розладу, що наявний у суб`єкта). Він виділив наступні три життєві сценарії:

- «Без кохання» (депресія);
- «Без розуму» (божевілля);
- «Без радості» (залежність від наркотичних речовин) [Steiner, 1990, с. 58].

У класифікації життєвих сценаріїв Е. Берна (банальний, виграшний, програшний) підкреслюється досягнення або не досягнення певної цілі. Або наскільки сам процес досягнення цієї мети є комфортним для особистості. У підході К. Штайнера ми бачимо класифікацію, яка має більш «емоційний» підхід, що відобразилось у назвах життєвих сценаріїв. Так сценарій «Без кохання» притаманний людям, які шукають близьких стосунків, але не знаходять їх. Сценарій «Без розуму» пов`язаний зі страхом людини стати

божевільним. Сценарій «Без радості» – людина, яка не відчуває себе, свої потреби, яка емоційно віддалена від самої себе.

Наявність того, або іншого типу життєвого сценарію буде знаходити своє відображення на рівні наративів суб'єкта. Життєвий сценарій – це підсвідомий рівень рішень індивіда щодо себе та свого життя: з ким бути, яким бути, де бути? Дані переконання формуються у особистості під впливом батьківського програмування. Необхідно зазначити, що прийняття того чи іншого сценарного рішення здійснюється самою дитиною (на несвідомому рівні) [Erskine, 2010, с. 24].

Життєвий сценарій має вплив на подальше життя людини, проявляється у її вчинках, діях, взаємовідношеннях із оточенням [Нау, 1996]. Однак, дане утворення, зазвичай, не усвідомлюється індивідом. Оскільки наративні структури особистості пов'язані із її життєвим досвідом, включають інтерпретацію та ставлення до них, аналіз наративів дозволяє виділити сценарні переконання суб'єкта та здійснити подальшу корекцію негативних рішень щодо себе та свого життя.

Можна сказати, що наратив – це вербалізована частина життєвого сценарію. Людина розповідає про себе, своє життя, про свої плани на майбутнє, про минулі події тощо. У цих розповідях міститься важлива інформація для розуміння життєвого сценарію суб'єкта. Задача дослідника – ефективно аналізувати особистісні наративи. Отримуючи відповіді на запитання щодо здійснених життєвих виборів, вимальовується картина наявних сценарних переконань особистості.

Як вже було підкреслено, сценарій знаходиться на несвідомому рівні. Наратив – це вербалізація свого досвіду, що виходить на рівень свідомості: щоб щось сказати я маю це усвідомити. Тому для виведення сценарію на рівень усвідомлення, необхідною умовою постає створення індивідом оповідання про себе та своє життя.

Однак реалізація процесу усвідомлення особистістю свого життєвого сценарію, не може бути здійснена лише на основі оповідання. Зрозуміло, що цього недостатньо. Необхідно надати людині «зворотній зв'язок»: дослідник має «повернути» досліджуваному його наратив, загострюючи ті місця в оповіданні (за допомогою запитань), які можуть бути проявами його життєвого сценарію. Подальший аналіз даних проявів сприятиме виведенню сценарію індивіда на більш високий щабель усвідомлення, що у свою чергу

уможливить процес «перерішення» наявного життєвого сценарію особистості [Goulding, 1979, с. 42].

Дослідження життєвого сценарію включає в себе не лише використання методу нарративного інтерв'ю. Для глибоко розуміння даного явища можуть використовуватися також проєктивні методики (наприклад, тест кольорового вибору за Люшером). Однак, аналіз нарративних структур, безперечно, сприятиме оптимізації процесу вивчення сценарію особистості.

Висновки та перспективи. Отже, дослідження життєвого сценарію суб'єкта має свої труднощі, що обумовлені самим предметом дослідження (сценарій – це несвідоме утворення). Однак, використання нарративного інтерв'ю створює можливості для глибокого розуміння специфіки життєвого сценарію індивіда (нарратив, як вербалізована складова життєвого сценарію). Використання даного методу дозволяє визначити сценарні переконання особистості, подальший аналіз яких є необхідною умовою для розуміння та корекції сценарного процесу індивіда. Інтеграція методу транзакційного аналізу із нарративним підходом дозволить поглибити розуміння щодо формування життєвого сценарію людини та можливостей його усвідомлення на основі аналізу нарративних структур суб'єкта.

Д ж е р е л а

Берн Э. Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений; Люди, которые играют в игры. Психология человеческой судьбы: пер. с англ. – Екатеринбург : Литур, 2001.

Журавлев В.Ф. Нарративное интервью в биографических исследованиях // Социология: 4 Москва : 1993-4. № 3-4.

Соціально-психологічні чинники розуміння та інтерпретації особистого досвіду / [Чепелева Н. В. та ін.; за ред. Н. В. Чепелевої]; АПН України, Ін-т психології ім. Г.С.Костюка. – Київ : Пед. думка, 2008.

Проблеми психологічної герменевтики / [Чепелева Н.В., Титаренко Т.М., Смутьсон М.Л. та ін.]; За ред. Н.В. Чепелевої; Ін-т психології ім. Г.С.Костюка АПН України. – Київ : Міленіум, 2004.

Гавриченко О.В. Нарратив как метод исследования психологических особенностей личности подростка [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.allpsychology.ru/modules.php?name=Pages2&go=page&pid=23>

Стюарт Й., Джойнс В. Основы ТА: транзакційний аналіз: [пер. з англ.]. – Київ : ФАДА, ЛТД, 2002.

Erskine R. Life scripts: a transactional analysis of unconscious relational patterns. – Karnac : 2010.

Goulding M.M., Goulding R.L. Changing lives through redecision therapy. – New York : Brunner/Mazel, 1979.

Hay J. Transactional Analysis for Trainers. – Sherwood Publishing, 1996.

Steiner C. Scripts People Live: Transactional Analysis of Life Scripts. – Grove Press; 2nd edition, 1990.

T. Kostina. Narrative component of life-script of personality.

The article is devoted the analysis of possibilities of awareness of life-script of personality on the basis of verbalization of vital experience by a subject in the process of narrative interview.

Keywords: *narrative, narrative psychology, life-script, transactional analysis, vital experience.*

УДК 159.923.2:159.9.07

О. М. Лукашевич

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ГРОМАДЯНСЬКОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ДОРΟΣЛОГО ВІКУ

У статті здійснено міждисциплінарний теоретичний аналіз рівня дослідженості феномену громадянського розвитку, визначено основні наукові підходи щодо вивчення громадянського розвитку особистості у дорослому віці, запропоновано перспективи подальшого дослідження означеної проблематики.

Ключові слова: *громадянський розвиток особистості, громадянська активність, громадянське суспільство.*

Постановка проблеми. Громадське життя України переживає складний і суперечливий процес політичної, соціальної та економічної перебудови, який поряд з позитивними зрушеннями в бік демократизації суспільства має й ряд «побічних» ефектів: політичну і соціальну непримиренність, нетолерантність, нездатність до діалогу, зневажання прав і свобод людини тощо. Як наслідок – зневіра людей у власній спроможності змінити суспільне життя на краще, пригніченість громадянської гідності.